

ЧЕРНІГІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ Т.Г.ШЕВЧЕНКА

Кафедра музичного мистецтва

Прищеп О.П.

ОСНОВИ МЕТОДИКИ ПОСТАНОВКИ ГОЛОСУ

Методичні рекомендації
для студентів педагогічних вищих навчальних закладів
спеціальності 6.020204 “Музичне мистецтво”
(денна форма навчання)

Чернігів

2015

УДК 378.016: 784(076)

П 77

ББК Щ 31 р30

Рецензенти:

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри мов і
методики їх викладання
Янко Н.О.

викладач вищої категорії, методист
завідуюча вокально-хоровим відділом
Чернігівської міської школи мистецтв
Тенак Т.В.

Прищеп О.П.

П 77

Основи методики постановки голосу: Методичні рекомендації для студентів педагогічних вищих навчальних закладів спеціальності 6.020204 «Музичне мистецтво» (денна форма навчання) . – Чернігів, Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка, 2015. – 19 с.

До посібника увійшли теоретичні та методичні матеріали щодо освоєння курсу основ методики постановки голосу, вказано обсяг вимог до теоретичних знань, практичних умінь та навичок студентів, контрольні вимоги успішності навчання, питання для самостійного опрацювання, розглянуті методичні питання формування співацьких навичок, подано словник вокальних термінів, орієнтовний репертуар вокальних творів, список рекомендованої науково-методичної літератури.

УДК 378.016: 784(076)

ББК Щ 31 р30

Рекомендовано до друку рішенням
Вченої ради факультету початкового навчання
Чернігівського національного педагогічного університету
імені Т.Г. Шевченка (протокол №5 від 20.02.2015 р.)

© Прищеп О.П., 2015

ЗМІСТ

Передмова

Програма нормативної навчальної дисципліни

1. Мета і завдання навчальної дисципліни	2
2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни.....	4
3. Обсяг навчального матеріалу.....	5
4. Форми підсумкового контролю успішності навчання	7
5. Питання для самостійного опрацювання.....	8
Методичні питання формування співацьких навичок.....	9
Словник термінів.....	27
Орієнтовний репертуар вокальних творів	29
Список рекомендованої науково-методичної літератури	32

Передмова

Спів є природним способом вираження естетичних почуттів, ефективним засобом активного залучення молоді до музики. З усіх видів виконавського мистецтва він є найдоступнішим видом музичної діяльності, порівняно легко засвоюється, не вимагає значної попередньої підготовки. Тому спів здавна розглядався як один із основних засобів музичного виховання.

Неповторна краса мелодій, проспіване слово, яке несе в собі значний емоційний заряд – усе це розкриває співакам багатий і складний світ людських почуттів і переживань. Спів як виконавський процес розвиває музичні здібності, уміння сприймати, запам'ятовувати і відтворювати мелодію; виховує слухову увагу, спостережливість, уяву, наполегливість у подоланні виконавських труднощів, дисциплінованість і самостійність.

Спів повинен бути природним, ненапруженим, рівним у всьому діапазоні, округленим, інтонаційно чистим. Набуття цих якостей вимагає від викладача та співака наполегливої роботи над диханням, звукоутворенням, правильним використанням резонаторів, згладжуванням регістрів, регулюванням сили звучання, рухливістю голосу, округленням голосних, атакою звуку, звуковеденням тощо.

Реалізувати ці завдання допоможуть методичні рекомендації з навчальної дисципліни «Основи методики постановки голосу». Посібник містить такі розділи: передмову, програму нормативної навчальної дисципліни (мету і завдання навчальної дисципліни, інформаційний обсяг навчальної дисципліни, обсяг навчального матеріалу, форми підсумкового контролю успішності навчання, питання для самостійного опрацювання), методичні питання формування співацьких навичок, словник термінів, орієнтовний репертуар вокальних творів, список рекомендованої науково-методичної літератури.

Програма нормативної навчальної дисципліни

Вступ

Програма вивчення навчальної дисципліни «Основи методики постановки голосу» складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалавра напряму 6.020204 «Музичне мистецтво».

Предметом вивчення навчальної дисципліни є вокальна підготовка студентів.

Міждисциплінарні зв'язки:

- музичний інструмент;
- теорія музики та сольфеджіо;
- гармонія.

Програма навчальної дисципліни складається з таких змістових **модулів:**

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ I. Основи вокальної підготовки.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ II. Основні засади розвитку співацького голосу.

1. Мета і завдання навчальної дисципліни

1.1. Метою викладання навчальної дисципліни «Основи методики постановки голосу» є підготовка студентів до вокально-хорової та позакласної музично-виховної роботи в загальноосвітній школі; розвиток індивідуальних вокальних здібностей студентів.

1.2. Основні завдання вивчення дисципліни “Основи методики постановки голосу” такі:

- здійснювати естетичне виховання майбутніх учителів музичного мистецтва засобами вокальної музики;
- формувати відчуття прекрасного, уміння розуміти й цінувати красу;
- розвивати у студентів художньо-творчі та виконавські здібності;

- забезпечити засвоєння майбутніми вчителями основ методики формування, розвитку й охорони дитячого співацького голосу;
- сформувати у студентів уміння й навички, необхідні для керівництва вокальною роботою з учнями загальноосвітньої школи;
- сприяти підвищенню співацької майстерності майбутніх учителів, готувати їх до самостійної практичної діяльності.

1.3. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні:

знати:

- класифікацію та коротку характеристику співацьких голосів;
- короткі відомості про голосовий апарат і співочий звук;
- основи розвитку голосу (співацька постава, співацьке дихання й опора, атака звуку, вокальні вправи);
- особливості вокальної дикції й артикуляції;
- основні вимоги до гігієни і режиму голосу, його самоконтролю;
- характеристику дитячого голосу, особливості розвитку й охорони його;

оволодіти такими ***вміннями й навичками:***

- співацького дихання;
- комплексом вокально-технічних вправ для розвитку голосу;
- вокально-технічними прийомами співацької атаки, кантиленного звуковедення, рухливості голосу;
- вокальним формуванням голосних і чіткою артикуляцією приголосних під час співу;
- чистотою інтонування;
- виконанням класичних вокальних творів, народних і дитячих пісень;

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 144 години, 4 кредити ECTS.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1. Основи вокальної підготовки

Тема 1. Правила співацької постави, методика її виховання.

Тема 2. Типи, техніка, опора співацького дихання.

Тема 3. Види атаки звуку.

Тема 4. Типи звуковедення.

Тема 5. Регістри голосу. Вправи для згладжування регістрів.

Тема 6. Чистота і звуковисотна точність вокальної інтонації.

Тема 7. Правила артикуляції та дикції.

Тема 8. Виразне художнє виконання вокальних творів.

Тема 9. Будова голосового апарату.

Тема 10. Теорії звукоутворення.

Тема 11. Характеристика вокального звуку.

Тема 12. Робота гортані під час співу.

Тема 13. Вимоги до гігієни і режиму голосу.

Змістовий модуль 2. Основні засади розвитку співацького голосу

Тема 1. Фонетичний слух і вокальні уявлення про акустичне повноцінне звучання співацького голосу. Звуковисотна точність вокальної інтонації.

Тема 2. Типи співацького дихання.

Тема 3. Види атаки звуку. Формування навичок різних видів атаки звуку.

Тема 4. Основні правила артикуляції та дикції. Практичні вправи для їх удосконалення.

Тема 5. Поняття кантилени. Засвоєння навичок кантиленного співу.

Тема 6. Резонаторна система людини. Практичні вправи для вирівнювання регістрів співацького голосу.

Тема 7. Класифікація та характеристика жіночого голосу.

Тема 8. Класифікація та характеристика чоловічого голосу.

Тема 9. Особливості розвитку і характеристика дитячого голосу.

Тема 10. Визначення співацького голосу. Початкові заняття з учнями.

Тема 11. Охорона дитячого голосу.

Тема 12. Спів без супроводу.

Тема 13. Розвиток виконавських умінь і навичок.

Тема 14. Виразне виконання вокальних творів.

Навчальна дисципліна «Основи методики постановки голосу» вивчається на III-IV курсах.

3. Обсяг навчального матеріалу

III курс

Протягом III курсу на основі всебічного вивчення індивідуальних вокальних і загальномузичних даних, стану голосового апарату й психологічних особливостей студентів здійснюється початковий етап вокально-технічної роботи, метою якого є розвиток співацьких уявлень, вокального слуху й вокальних здібностей майбутніх учителів.

Вимоги до підготовки студентів:

- засвоєння початкових теоретичних знань про будову голосового апарату, спів як анатомо-фізіологічний процес;
- формування фонетичного слуху і вокальних уявлень про акустичне повноцінне звучання співацького голосу;
- вироблення співацької постави (положення корпусу, голови, природність і невимушеність м'язів обличчя, шиї, артикуляційного апарату), а також творчої готовності до процесу співу (співацька установка);
- оволодіння початковими навичками співацького (нижньореберно-діафрагмального) дихання, м'якою атакою звуку;
- набуття основних навичок утворення голосних, артикуляції приголосних під час співу на доступній ділянці діапазону;

- контроль чистоти інтонування під час співу.

Протягом навчального року студент розучує 1-2 вокалізи, 2-3 класичні твори різних авторів, 2-3 українські народні пісні, 3-4 пісні для дітей. Репертуар добирається з урахуванням індивідуальних вокальних можливостей кожного студента, особливостей розвитку його голосового апарату.

IV курс

Протягом IV курсу продовжується робота над подальшим розвитком у студентів свідомих вокальних уявлень, формуванням вокального слуху та співацьких здібностей, а також над удосконаленням вокально-технічних умінь і навичок, що в цілому сприяє досягненню природного звучання голосу.

Вимоги до підготовки студентів:

- засвоєння й усвідомлення сутності основних понять із теорії та практики голосоутворення;
- удосконалення співацького дихання, відчуття опори звуку;
- формування навичок різних типів атаки звуку;
- розширення співацького діапазону з урахуванням індивідуальних особливостей голосу студента;
- розвиток навичок кантиленного співу на доступному діапазоні;
- удосконалення фонетичного слуху, дикції та артикуляції;
- прагнення свідомо оцінювати якість звучання, здійснювати елементарний аналіз співацького процесу;
- вирівнювання регістрів співацького голосу; розуміння ролі та значення резонаторної системи людини (так званого головного і грудного резонування) для забезпечення єдинорегістрового звучання голосу;
- розвиток виконавських навичок.

Протягом навчального року студент розучує 1-2 вокалізи, 2-3 класичні твори різних авторів, 2-3 українські народні пісні, 3-4 пісні для дітей. Репертуар

добирається з урахуванням індивідуальних вокальних можливостей кожного студента, особливостей розвитку його голосового апарату.

4. Форми підсумкового контролю успішності навчання

У кінці кожного семестру проводяться академконцерти, на яких студенти виконують 2-3 різнохарактерні вокальні твори.

У VI семестрі студенти складають залік. На залік вноситься виконання 2-3-х вокальних творів за програмою курсу (у тому числі дитячі й українські народні пісні).

У VIII семестрі студенти складають екзамен. На екзамен виносяться питання з основ методики постановки голосу та виконання 2-3-х вокальних творів за програмою курсу (у тому числі дитячі й українські народні пісні).

5. Питання для самостійного опрацювання

1. Основні правила і методика виховання співацької постави та установки.
2. Техніка й опора співацького дихання.
3. Види атаки звуку.
4. Типи звуковедення.
5. Типи регістрів голосу.
6. Чистота вокальної інтонації.
7. Правила артикуляції та дикції.
8. Будова голосового апарату. Органи голосового апарату, їх функції під час співу.
9. Теорії звукоутворення.
10. Характеристика вокального звуку.
11. Робота гортані під час співу. Способи голосоутворення.
12. Правила гігієни і режиму голосу.
13. Фонетичний слух і вокальні уявлення про акустичне повноцінне звучання співацького голосу.
14. Види співацького дихання.
15. Поняття «кантилена». Формування навичок кантиленного співу.
16. Резонаторна система людини.
17. Класифікація та характеристика жіночого голосу.
18. Класифікація та характеристика чоловічого голосу.
19. Особливості розвитку і характеристика дитячого голосу.
20. Визначення співацького голосу. Початкові заняття з учнями.

Методичні питання формування співацьких навичок

Вокальні (співацькі) навички – це комплекс автоматизованих узгоджених дій різних частин голосо-дихального апарату, що здійснюються під час співу й підпорядковуються волі співака, його виконавському бажанню. Успішне формування їх залежить від досвіду та застосування на практиці низки часткових умінь: правильної постави під час співу, регулювання дихання, чіткої вимови звуків і слів, чистоти інтонування тощо.

Умовно вокальні навички можна поділити так:

- навички співацького дихання;
- навички володіння звуком (звукоутворення і звуковедення);
- навички володіння словом у співі, тобто артикуляція та дикція.

Усі зазначені елементи вокальної техніки є взаємопов'язаними і взаємозалежними.

Дихання. Співацьке дихання принципово відрізняється від звичайного дихання. Формування правильного співацького дихання відбувається тривалий час і вимагає певних зусиль, уваги, терпіння з боку викладача та співака.

Існують, як відомо, різні типи співацького дихання (ключичне, грудне, нижньореберно-діафрагмальне, черевне). Молодшим школярам властиве поверхнєве (ключичне) дихання. Тому вчитель повинен пояснити учням, як правильно дихати під час співу: вдих має бути безшумний, спокійний, короткий, але глибокий, а видих – плавний, рівномірний, спокійний, без різких поштовхів грудної клітини. Поступово діти привчаються користуватися нижньореберно-діафрагмальним (костоабдомінальним) диханням. Цей змішаний тип дихання здійснюється за участю м'язів грудної клітки, черева й діафрагми.

Співацьке дихання – двофазовий процес: 1) вдих глибокий або короткий (залежно від виконуваного твору), його затримка (фіксація) з метою створення тиску під голосовими зв'язками як передумови атаки звуку; 2) видих довгий, рівномірний, інтенсивність якого зумовлена характером твору.

Найскладнішим у співацькому диханні є економний видих під час співу, розподіл повітря на всю фразу. У співака має бути відчуття, ніби він не видихає повітря під час співу, а саме: опори на дихання.

Застосовуючи різні прийоми (лічба, декламація, тихе промовляння звука [с] на одному диханні, роздмухування полум'я з жаринки тощо), можна допомогти дітям відчувати опору дихання.

Корисним для розвитку відчуття опори дихання є спів вправ на стакато і легато без зміни дихання. Вправи з фіксованою висотою (на одній ноті) дають змогу вирівняти стрій, унісон, інтонацію, досягти рівного звучання голосних, відчувати опору дихання. З цією метою різні голосні звуки поєднуються з одним приголосним. Якщо голоси звучать глухо, доцільно використати дзвінкі приголосні [д], [з]. Якщо звучання «строкате» («пістряве»), вокальні вправи доречно почати зі складів із сонорними [л], [м], які сприяють округленню звуку. Зауважимо, що такі вправи необхідно виконувати з однаковою силою звуку або з динамічним рухом.

Кантилена – плавний, наспівний звук (легато). Вона є основою правильного співу і утворюється лише тоді, коли звуки поєднані між собою спокійним, глибоким диханням. Спів на легато насамперед пов'язаний із рівномірним, правильно організованим видихом. Такий спів сприяє розвитку співацького дихання і його опори.

Звукоутворення – результат взаємодії дихальних і артикуляційних органів із голосовими зв'язками. Головними умовами правильного звукоутворення є вільний відкритий рот, вивільнена щелепа, активні губи. Звучання вокального голосу має бути природним, вільним, рівним в усьому діапазоні, інтонаційно чистим і приємним. Таке звучання формується на основі помірної сили співу, чіткої, виразної вимови вокального слова, завдяки рухливості м'якого піднебіння, рівномірного коливання голосових зв'язок, а також спокійного, рівного дихання.

Набуття цих якостей вимагає від учителя наполегливої роботи над диханням, звукоутворенням, атакою звуку, дикцією, правильним використанням резонаторів, згладжуванням реєстрів, звуковеденням, регулюванням сили звучання, рухливістю голосу, округленням голосних тощо.

Формування навички правильного звукоутворення доцільно розпочинати в зоні примарних звуків. Примарними називаються такі співацькі звуки, які в голосі людини звучать найбільш природно і вільно. Для більшості дітей зона примарного звучання припадає на звуки фа¹-ля¹.

Початковий момент роботи голосових зв'язок і дихання називається атакою, або способом взяття звуку. Атака звуку визначається різною взаємодією голосових зв'язок і дихання. Розрізняють три види атаки: тверду, м'яку, придихальну.

При твердій атаці голосові зв'язки зімкнуті до початку звучання і струмінь повітря ніби прориває їх, зумовлюючи активний початок співу. Цей вид атаки спостерігається у ненавчених співаків. Він є шкідливим для голосових м'язів, і тому малоприслатний для голосоутворення.

При м'якій атаці змикання зв'язок майже збігається з початком видиху і виникненням звуку, що зумовлює його спокійне і плавне звучання. Залежно від ступеня змикання голосових зв'язок розрізняють різні види м'якої атаки.

Під час придихальної атаки зв'язки змикаються із запізненням, уже після початку видиху, тому звучання позбавлене чистоти інтонування, звук береться з «під'їздом» до точної висоти.

Отже, організовуючи роботу голосових зв'язок на початковій фазі голосоутворення атака звуку визначає подальше звучання. Вона є важливим виражальним засобом у співі, допомагає передати різні душевні стани. Зокрема, ліричний настрій пов'язаний з використанням м'якої атаки, героїчний – твердої атаки тощо.

Співацька дикція – це ясність, розбірливість, правильність вимови тексту під час співу. Вона є наслідком знання й розуміння тексту, відчуття

музичного образу, бажання донести його до слухачів. Співацька дикція формується за умови систематичної роботи над удосконаленням навички словоутворення. Загальновідомо, що звуки мови утворюються за допомогою органів голосового (артикуляційного) апарату, до складу якого входять губи, зуби, ротова порожнина, язик, м'яке і тверде піднебіння, щелепи, глотка, гортань із голосовими зв'язками. Робота цих органів, спрямована на створення звуків мови (голосних і приголосних), називається артикуляцією. Про правильність роботи артикуляційних органів свідчить якість співацького звуку.

Вокальна дикція вимагає активності артикуляційного апарату. Млявість артикуляції є однією з основних причин поганої дикції під час співу. Вона виявляється в тому, що голосні й приголосні не мають необхідної ясності та чіткості, звук набуває одноманітного і невиразного характеру.

Під час співу голосні звуки максимально протягуються, а приголосні звуки вимовляються коротко, швидко. Основне правило вокальної орфоєпії: приголосний звук, що замикає склад, відноситься під час співу до наступного складу, даючи голосному звуку свободу і час для звучання. Наприклад: *Ще-дрі-во-чка ще-дру-ва-ла, до ві-ко-нця при-па-да-ла.*

Для хорошого відкриття рота під час співу корисні вправи на склади *дай, най, гай, май* тощо. Сполучення [ай] примушує добре відкривати рота, опускаючи нижню щелепу.

Тренує артикуляційний апарат також прийом активної вимови слів у ритмі мелодії, пошепки, але з чіткою артикуляцією.

Таким чином, основою вокальної техніки є співацьке дихання. Від набуття навички співацького дихання значною мірою залежить формування навичок звукоутворення і дикції.

ВОКАЛЬНА АРТИКУЛЯЦІЯ ТА ДИКЦІЯ

Навички артикуляції та дикції набувають спочатку на примарних тонах співацького голосу у помірному темпі, спокійному ритмі і з середньою

динамікою. Але згодом темп прискорюється, що сприяє розвитку рухливості голосу. Поряд з цим слід зберігати чітку дикцію.

Корисними також є скоромовки для розвитку артикуляційного апарату та дикції. Для активізації роботи артикуляційного апарату корисними є вправи, в яких чергуються контрастні щодо місця й способів їх утворення приголосні та голосні: а-о-у-е-і (і-е-а-о-у). Допомагає й прийом промовляння слів у ритмі мелодії пошепки з активною артикуляцією.

Велике значення має дотримання основних правил орфоєпії, тобто, правил літературної вимови. Сценічна і вокальна орфоєпії не завжди збігаються. Так, редукція ненаголошених голосних у співі не завжди відіграє таку роль, як у мові.

Орфоєпія в українській та російській мовах теж різна. Українська мова налічує шість простих голосних: а, о, у, е, и, і та чотири йотованих: я (й+а), ю (й+у), є (й+е), ї (й+і).

Кожна **голосна** має свої властиві їй обертони (форманти), які є причиною їх різноманітного звучання. У співі голосні відрізняються від розмовного звучання тим, що для збереження кантилені якнайменше мусить рухатися нижня щелепа, натомість активніше повинні працювати губи, кінчик язика, м'яке піднебіння. У вокальній роботі застосовується ілюстрація видимих рухів артикуляційного апарату. Це набуває особливого значення у зв'язку із застосуванням фонетичного методу голосоутворення. Він спирається на мовний досвід дітей, що найбільш підпорядкований їх свідомості.

Щоб правильно застосувати фонетичний метод навчання й розвитку голосу, слід знати як впливають окремі звуки мови на звучання співацького голосу.

І - найдзвінкіший з усіх голосних, він налаштовує звук на головне резонування, збирає і наближає звук до обличчя при глухому тоні голосу, сприяє активній атаці звуку, корисний при сиплому голосі, але не рекомендується при горловому тембрі.

Е - теж дзвінкий, наближається до "і", сприяє активній роботі голосових складок. У поєднанні з губними допомагає позбутись носового (гугнявого) звуку.

И - не надто заглиблений, як у російській мові; для співу не дуже зручний.

О - сприяє хорошему підняттю м'якого піднебіння, легко округляється, знімає плоский звук і його стислість. Звук лабіалізований (губний), тому активно працюють губи.

А - найзручніший для співу звук, але він мусить бути не дуже заглибленим. Його форманта сприяє вільному, ненапруженому положенню гортані, правильному рупороподібному положенню ротоглоткового каналу; цей звук виявляє природний тембр голосу.

У - найглибший і "найтемніший" звук; при його вимові найвище піднімається м'яке піднебіння, розширюється ротоглотка, активізуються губи, голосові складки. Він служить зручним звуком для "прикриття" верхнього регістру чоловічих голосів; вирівнює звучання окремих партій в хорі.

Йотовані голосні сприяють створенню зібранішого і яскравішого звуку по відношенню до простого. При цьому треба слідкувати за коротким звучанням "й", щоб не спотворювати наступного простого звука.

Приголосні утворюються у ротовій порожнині при перешкоді потоку повітря та звуковим хвилям і локалізуються у якомусь певному місці мовного апарату.

За способом звукоутворення приголосні поділяються на глухі (складаються із одних шумів), дзвінкі (ротові шуми + голос) та напівголосні або сонорні (л, м, н, р).

Активна вимова приголосних викликає посилене скорочення м'язових стінок глотки, перетворюючи їх тим самим в резонатор із відносно твердими стінками, від чого збільшується дзвінкість голосних у співі. Ось тому, чим чіткіше вимовляються приголосні, тим яскравіше звучить голос.

У вправах частіше всього застосовуються дзвінки приголосні: губні (лабіалізовані) - б, п, м; язичні - д, т, л, р, ц, ч; піднебінні - м, н.

Звуки переднього ряду (д, з, л) наближають звук, і їх використовують при глухому заглибленому звучанні голосу.

Звуки заднього ряду (к, х, г) допомагають при виправленні плоского звуку, бо при цьому активізується м'яке піднебіння.

Спів закритим ротом на приголосній "м" здійснюється при стулених губах з дещо опущеною нижньою щелепою із відчуттям напівпозіхання, а кінчик язика піднятий до альвеол передніх верхніх зубів. Ця вправа буде ефективною за умови виникнення правильного резонаторного відчуття вібрації порожнин носа.

Найпомітніше в українській орфоєпії змінюються приголосні.

"В" на кінці слова уподібнюється до короткого "у" (пішов - пішо у).

Дзвінкий (д, з, ж, дз, дж) асимілює попередній глухий (наш дядько - наж дядько). Наступний глухий різко впливає на попередній дзвінкий (важко - вашко). Збіги приголосних дають асиміляцію звучання. Такі сполучення, як "жц" трансформуються у вимові у "зц" (книжці - книз'ці). Тверді приголосні нерідко пом'якшуються наступною м'якою (піс'ня). Шиплячі (ж, ч, ш, щ) перед "і" пом'якшуються.

У місцях, де є збіг кількох приголосних, корисно акцентувати один з них, залежно від місця наголосу у співі.

У російській мові ненаголошене "о" вимовляється як "а" (гаварил). Голосні "а", "є" у співі при повільному темпі не редукуються. Проте, в кінці слова "и" та "ы" вимовляється м'якше (середнє між "и" та "а").

Багато змін зазнають приголосні. Дзвінки наприкінці і в кінці слова переходять у глухі (сказки - скаски, молодка - малотка, кровь - крофь, любовь - любофь).

Як і в українській мові, м'яка приголосна пом'якшує попередню (пес'ня, лес'ница). Подвоєні приголосні пом'якшують попереднє "а". Закінчення дієслів "-ться", "-ся", "-сь" вимовляються твердо: "-цца", "-са", "-с" (напр.: купацца, бюс).

Збіги приголосних "чн" звучать як "шн" (скушно); у "стн", "рдц" випускається середній приголосний (серце, чесно).

Таким чином, в основі виразності подачі тексту лежить відповідність даному змісту емоційного забарвлення твору, що виконується. Завдання виконавця - розкрити емоційний задум композитора і передати не лише відповідний емоційний стан, але й виявити при цьому своє ставлення до змісту. Та чи інша емоція, що хвилює людину, супроводжується певним м'язовим тонусом усього тіла, у тому числі й артикуляційним апаратом. Тому робота над артикуляцією та дикцією необхідна як вчителю, так і учню.

РОЗВИТОК ТЕХНІЧНИХ НАВИЧОК СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ ВОКАЛЬНОЇ ПІДГОТОВКИ

Навчальним матеріалом для виховання необхідних співочих навичок, оволодіння елементами вокального мистецтва служать різноманітні вправи. Це прості музичні фрази, нескладні поспівки, які допомагають зосередити увагу студентів на основних моментах формування звуку.

У вокальній педагогіці важливе значення має добір і правильне використання вправ, кожна з яких повинна передусім відзначатися певною цільовою спрямованістю. На початковому етапі навчання такі вправи матимуть вузько обмежене завдання, до якого входить правильне формування звуку, ліквідація вокальних недоліків, розвиток різних видів вокальної техніки.

Перед викладачем постає питання: «З яких вправ розпочати навчання?». Традиційно, більшості студентів зручно починати заняття з повільних, спокійних вправ. Якщо виникають відчуття скутості горла, слід застосовувати швидкі вправи на стакато. Взагалі, на початку навчання рекомендується варіювати прийоми співу легато, нон легато і стакато.

В роботі над вправами необхідно виховувати у студентів свідоме ставлення до формування звуку, до набуття й фіксації співацьких навичок.

Не лише педагог, а й студенти повинні знати, для чого вивчається та або інша вправа, як досягти поставленої вокально-технічної мети.

Кожна людина незалежно від типу голосу має свої особливості будови голосового апарату. Тому для кожного студента слід добирати вправи, за допомогою яких саме він зможе досягти найкращих результатів. Правильний добір вправ, усвідомленість мети сприятимуть успішному розвитку голосу співака. При цьому не можна забувати, що голосовий апарат працює як єдине ціле. Поділ на ізольовані моменти є досить умовним, бо виконання будь-якої вправи потребує здійснення усіх вокально-технічних та музично-художніх завдань. Кожну вправу слід виконувати інтонаційно чисто, рівно, на співочому диханні, вільним, заокругленим звуком. Постановка корпусу має бути красивою, артистичною. Обов'язковою вимогою є правильна вимова голосних, які повинні бути ясними й однотембровими, і приголосних, що мусять бути чіткими й не порушувати загальної співочої установки. Артикуляція, положення нижньої щелепи, міміка, вираз очей повинні бути природними.

Робота над вправами розподіляється на два етапи:

1. Розспівування, тобто приведення м'язової системи в стан співочої готовності;
2. Відпрацювання певних співочих, слухових, музичних навичок, оволодіння технікою формування якості звуку.

При формуванні співочих навичок треба виходити в першу чергу з тембральної якості голосу. Критерієм правильного звукоутворення є відчуття зручності, свободи співу, а також краса тембру, здатність тягнути звук, рівність регістрів, однотембральність звучання голосу по всьому діапазону.

Засвоювати початкові співочі навички необхідно на центрі діапазону голосу, не торкаючись низьких та високих тонів, не виходячи за межі звуків, які звучать вільно і зручно. Робота на початку навчання над

крайніми звуками діапазону, особливо над звуками верхнього регістру, зіпсує голос, призведе до крикливості, напруженості звучання. Діапазон голосу розширюється поступово, відповідно ускладнюються педагогічні вимоги.

На початку занять необхідно виявити найзручніший для студента голосний звук. Якщо під час співу цього голосного отримано позитивний результат, вправу слід повторити на інший голосний, намагаючись зберегти при цьому початкову співочу позицію. Звичайно вправи співаються на голосний «а». Якщо на «а» голос звучить глухо, корисно співати вправи на голосні «е», «і». Далі слід відпрацьовувати звучання усіх голосних. Перехід до іншого голосного звуку здійснюється шляхом дуже швидкої і мало помітної зміни артикуляції губ, язика. Горло повинно бути вільним. Звільненню гортані від м'язового затиснення під час співу допомагає відчуття позіху.

Для всіх голосів рекомендується спочатку співати вправи з низхідною мелодією на звуках середнього регістру. При відчутті незручності, затисненості голосового апарату треба одразу ж змінити тональність, а якщо й це не усуне неприємних відчуттів, то вправу слід замінити іншою, зручнішою.

У процесі вокальної підготовки студентів велике значення мають питання фортепіанного супроводу, гармонізації вправ. Гармонія виховує не тільки слух, а й музичний смак співака. Виразна гармонія певною мірою впливає на якість звуку, може збагатити його новими обертонами й навіть активізувати звучання голосу. Тому рекомендується супроводжувати вправи відповідною гармонізацією.

У вокально-педагогічній практиці поширені вправи за різними видами вокальної техніки: розспівування, згладжування регістрів, формування однохарактерності звучання голосних, розвиток дихання, артикуляції та дикції, чистоти інтонування, спів кантилени тощо.

Отже, вокальні вправи готують співака до виконання художніх творів, на них відпрацьовуються різні елементи вокальної майстерності. Тому в процесі вокальної підготовки студентів розвиток вокально-технічних навичок потребує пильної уваги.

СПІВ БЕЗ СУПРОВОДУ ЯК МЕТОД ВОКАЛЬНОГО НАВЧАННЯ

Підготовка вчителя музики до проведення вокально-хорової роботи в загальноосвітній школі передбачає оволодіння ним співацькою культурою. У цьому плані важливим є застосування методу співу без супроводу, котрий забезпечує розвиток інтонаційного мислення та творчої самостійності. У науковій літературі цей метод визначається як спів **а капела**. Ю. Юцевич так розшифровує цей термін: а капела (іт. а cappella) – хоровий спів без інструментального супроводу [3, с.7]. По-іншому ми читаємо у Б.В. Асаф'єва: а cappella – хор (взагалі спів) без супроводу (акомпанементу) будь-яких інструментів [1, с.11].

Вчителю музики загальноосвітньої школи, як керівнику хору, необхідне вільне володіння навичками співу без супроводу. Часто у класі йому доводиться відтворювати необхідне звучання без підтримки інструменту. Таким чином, спів без супроводу інструмента має велике значення і у процесі вокального навчання. На цьому наголошують відомі викладачі співу: Дмитриєв Л.Б., Люш Д.В., Менабені А.Г. та ін. Проте, питання вдосконалення вокальної підготовки студентів, зокрема їх співу а капела, поки що є недостатньо розкритими. Мета статті полягає у визначенні основних вокальних прийомів під час співу без супроводу.

Як відомо, збудником голосової функції є сприйнятий звук або уява про нього. Слух, будучи вирішальним фактором у підготовці музиканта, має особливе значення для співака. Усі якості звука: висоту, силу і тембр – співак відтворює сам, організовує та спрямовує функцію свого голосового апарату через слухові сприймання та уявлення. Звідси зрозуміло, що фундаментом

всього педагогічного процесу вокального навчання повинно бути виховання слуху.

Творча діяльність музиканта невідривно зв'язана з уявою і створенням оригінальних музичних образів, які складаються з музично-слухових уявлень, котрі прийнято називати внутрішнім слухом. Найбільш сприятливі умови для розвитку внутрішнього слуху здійснюються при співі без супроводу. У цьому процесі активно розвиваються всі компоненти слухових уявлень про співочий звук: темброві, динамічні, звуковисотні. Тому спів без супроводу виявляється необхідним способом розвитку внутрішнього слуху.

При співі без супроводу інструмента співак створює звукові уявлення осмислено, а не за рахунок мимовільного сприйняття. Його увага не відволікається акомпанементом, а повністю зосереджується на особистих відчуттях: слухових, м'язових, резонаторних тощо. Така концентрація уваги посилює сприйняття цих відчуттів при співочому голосі, активізує пам'ять, допомагає співаку краще і швидше запам'ятати потрібне звучання та всі рухи, пов'язані з ним. Це не тільки стимулює розвиток вокального слуху, налагоджує чітку координацію між слухом і голосовим апаратом, але й формує та удосконалює вокальні навички.

Як показала практика, при переході до співу без супроводу краще виявляється природний тембр голосу, він звучить більш рівно, знаходить нові фарби, що особливо помітно у початківців. При співі без супроводу зменшується сиплий призвук у голосі, але тільки якщо він пов'язаний із функцією голосових зв'язок (функціональний сип), а не з їх захворюванням; такий тип виконання допомагає також уникати форсованого звучання.

Спів без супроводу інструмента є інтонуванням в умовах нетемперованого строю, при якому за допомогою підвищення або пониження звуків в межах звуковисотної зони чітко виявляються ладові тяготіння звуків, звучання є більш виразним. Таким чином, при співі без супроводу

здійснюються об'єктивні вимоги для активного формування ладового чуття та навичок художнього інтонування.

Навчання студентів співу без супроводу повинно спиратися на свідоме застосування закономірностей інтонування при нетемперованому строю. Ці закономірності загалом зводяться до наступного: стійкими ступенями ладу, що практично не мають звуковисотного нюансування, є I та V ступені в мажорі та III ступінь у мінорі; III ступінь у мажорі та особливо VII ступінь (вводний тон) – виконуються завжди «гостро»; II та VI ступені – не стійкі; є тенденція розширювати великі та звужувати малі інтервали; по-різному виконуються діатонічні та хроматичні півтони на фоні стійких звуків.

Перші кроки вокального інтонування без супроводу потрібно починати з простих, добре засвоєних вправ з поступовим зняттям супроводу та тональної опори. Гарною перехідною формою від вправ до пісень при навчанні співу без супроводу є розспівки. Найбільш доцільним художнім матеріалом для формування цієї навички є народні пісні. Необхідною умовою для початку роботи над піснею без супроводу є бездоганне засвоєння студентом її мелодії та словесного тексту.

Однією з причин появи труднощів на початковому етапі навчання співу а саррелла у студентів є відсутність налагоджених зв'язків між слуховими уявленнями та вокальним апаратом. Студенти загалом точно виконують пісню при тихому співі – таким звуком, який вони використовують на заняттях по сольфеджіо. Але у них нерідко виявляються неточності інтонації при спробах заспівати ту саму пісню з оптимальною силою звуку. Тому на початковому етапі навчання співу без супроводу необхідно спростити завдання інтонаційного та вокально-технічного звукоутворення. З цією метою раціонально використовувати народні пісні з простим інтонаційним і метроритмічним малюнком, яким ладовим строєм, змістовно-звичними для слуху студента мелодіями. На початковому етапі навчання корисні пісні з плавним мелодичним малюнком, з поступовим рухом, а також інтервалами кварта і

квінти, створеними із стійких ступенів. Рекомендуються пісні наспівного характеру в помірному темпі.

При систематизації навчального матеріалу за ступенем складності необхідно враховувати не тільки інтонаційні, але й вокально-технічні труднощі: діапазон пісні; протяжність фраз, які повинні бути проспівані на одному диханні, а також міра важливості виконавчих художніх завдань. При інтонуванні широких інтервалів для збереження рівності і всіх інших якостей звучання, необхідні спеціальні навички. Тому пісні, які мають октави, легкі за інтонаційними завданнями, але важкі вокально-технічно. Їх можна пропонувати тільки після освоєння у вправах. Нестійкі інтервали (сексти й особливо септими) є важкими в інтонаційному та вокально-технічному відношенні. Тому усі вони застосовуються на більш пізніх етапах навчання співу без супроводу. Також складним є виконання, коли у творах зустрічаються паузи в середині фраз і звуки на стаккато. Такі пісні слід давати студентам обережно.

У процесі навчання співу без супроводу пошук потрібної висоти не повинен вестися окремо від загального характеру звучання, зумовленого змістом твору. Різні нюанси звучання, збереження правильної інтонації значною мірою залежить від емоційного стану, ступеня виконавської активності співака. Інтонаційно складні пісні потрібно вводити лише тоді, коли буде створено стійке та виразне інтонування на неважкому навчальному матеріалі.

Отже, розвиток співацької культури майбутнього вчителя музики зумовлюється використанням методу співу без супроводу. Його основою має стати добре засвоєне, повноцінне вокально-виразне звучання і стійка інтонація.

Фонопедичний метод розвитку дитячого голосу

Музика є одним з найбільш ефективних засобів виховання молоді. Особливо це стосується співу, тому що в ньому поєднується слово і музичний звук. Слово

створює зрозумілий світ художніх образів, музичний звук емоційно забарвлює його, змушує співпереживати.

Як відомо, спів – найдоступніший вид музичної діяльності для всіх учнів загальноосвітньої школи, як талановитих, так і недосить обдарованих. Тому здійснення всіх виховних і навчальних завдань, які ставить і вирішує вчитель музики в школі під час уроків, неможливе без формування такого складного музичного інструменту, яким є дитячий голос.

Щоб розвивати дитячі голоси, вчителю слід добре знати співацькі можливості школярів, враховувати особливості будови їх голосового апарату, специфіку звукоутворення, дихання, дикції [5]. Тому в процесі підготовки майбутнього вчителя музики, при проходженні курсу «Основи методики постановки голосу» окремо вивчаються ці питання.

Для здобуття хороших результатів у вихованні співацького голосу учнів необхідна систематична копітка робота вчителя над формуванням співацьких навичок, точністю координації усіх частин голосового апарату. Цю роботу найлегше здійснювати на простих музичних фразах, нескладних поспівках, так званих вокальних вправах.

Також для покращення якості звучання голосу широко практикується фонопедичний метод. Як зазначено у вокальному словнику, це метод впливу на голосоутворення шляхом використання окремих звуків мови і складів [3].

У 90-х роках ХХст. В.В. Ємельянов запропонував цікаві фонопедичні вправи, які мають технологічну спрямованість і засновані на критеріях фізіологічної доцільності, енергетичній економічності й акустичній ефективності голосового апарату в співі. Метою даних фонопедичних вправ є вирішення координаційних і тренувальних завдань роботи над голосом. Ці вправи — підготовчі, вони допомагають у вокальній роботі. Фонопедичні вправи стимулюють м'язи, що беруть участь у звукоутворенні. З існуючих рівнів голосової активності (домовної, мовної й співочої) співочий заснований на сигналах домовної комунікації, тому що голосовий апарат — саморегулююча система, у якій

можна керувати тільки артикуляційною мускулатурою, а на всі інші компоненти можна впливати тільки опосередковано, через створення оптимальних умов для дії механізму саморегуляції.

Вправи поділяються на кілька груп залежно від поставлених завдань:

- голосові сигнали домашньої комунікації: шип, сипіння, скрип, хрип, свист тощо;
- керування артикуляційною мускулатурою;
- довільне керування регістрами;
- вироблення співочого вібрато;
- інтенсифікація і регуляція фонаційного видиху;
- формування механізму прикриття.

Зазначені фонопедичні вправи сприяють розширенню діапазону, збільшенню сили й яскравості голосу, легкості звучання, поліпшенню вібрато, співучості голосу, а також розкутості співочого процесу.

Останнім часом багато творчих педагогів-музикантів використовують у своїй практиці фонопедичні вправи. Учні за педагогом створюють голосом звукозображальну імпровізацію фонемами (І; Ж, Х, Ф, С, И, М, У, О тощо), складами, використовуючи при цьому різне темброво-динамічне вокальне глісандування, жести. При цьому використовують різні регістри, динаміку й різні за часом виконання фонему.

Подібні вправи виконують роль творчих завдань, розвивають загальну моторику організму і, що найголовніше, роблять процес роботи над вправою цікавим, захоплюючим, образним.

Зразком таких вправ може бути "озвучення" вірша О.Вациетіса "У кого що всередині" та вправа "Весняні голоси", які спрямовані на розвиток артикуляційної моторики, дихання, гнучкості голосового діапазону, розуміння звукозображальності мови, які використовує у своїй практиці шкільний учитель співів Т.Боровик [1].

У кого що всередині

В кульбабок білих — виліталка (учні легко здувають уявний пух з долоньок).

У мотоцикла —ричалка (учні супроводжують вимову звукозображального елемента "трр-трр" круговими рухами кулачків).

У годинника — спішилка (учні активно й чітко вимовляють склади "тік-так, тік-так" і виконують коливання з боку в бік вказівним пальцем, який імітує маятник годинника).

У дівчат — смішинка (вимовляють склади "ха" й "хі" у фальцетному реєстрі).

У мишки — пицалка (склад "пі" вимовляється тоненько й швидко).

У коника — іржалка (голосом на фонемі "і" зображується іржання Коника-Горбоконики (лінія показується мізинцем) і Сивка-бурка (лінія показується рукою).

У вітру—здувалка (двічі довго видихається повітря).

У каблучків — стукалка (легко й рухливо цокають язиком).

У носа — сопілка (тихенько шмигають носом).

В їжака — пихтілка (пошепки й неголосно чергується склад "пих").

У телефона — дзвонилка (зображується "голос" міжміського телефону — довге "тру-у-у" губами, міського — "тру-у-у", розділене паузами).

А в сонця — світилка (кожна дитина співає будь-який звук; кластерна пляма повинна прозвучати достатньо довго, щоб учні освоїли надані їм можливості вільного співу).

Весняні голоси

Діти у цьому веселому завданні наслідуватимуть різні звуки природи, які можна почути навесні. Текст говорить учитель (один з учнів), а діти його озвучують.

Пригріло весняне сонце (усі піднімають руки вгору, ніби вітаючи сонце, і кожен виконує свій звук у фальцетному реєстрі, слухають звучний кластер і співають не дуже голосно).

З пагорба побіг веселий струмочок (бовтають язиком, зображуючи булькіт струмочка).

До країв наповнив велику глибоку калюжу (учні на гліссандо опускаються голосом у нижній регістр).

Перелився через край (декілька учнів за знаком педагога на фоні "булькоти" інших роблять голосом "хвилю" — униз).

І побіг далі (половина дітей "булькає" на фоні звучного сонця — кластер).

Вибралися з-під кори жучки ("жжж-жжж" — у низькому регістрі й комашки "ззз-ззз" — у більш високому), розправили крильця ("крш" — з інтонацією, що підвищується) і полетіли хто куди ("тр-тр-тр" — пошепки на різній висоті).

Раптом під купою хмизу щось зашаруділо ("шур-шур, шур-шур").

І виліз їжачок (сопе носом, енергійно втягуючи і видуваючи повітря).

Ожив під теплим весняним сонцем і мурашник (кожен співає на стаккато "гострі", "веселі" звуки в різних регістрах).

Ліс наповнився пташиними голосами (учні одночасно імітують пташині голоси).

От і прийшла весна (кожен бере "свій" звук, як на початку вправи).

Наведені приклади, як і інші фонопедичні вправи, сприяють розширенню діапазону, збільшенню сили й яскравості голосу, легкості звучання, поліпшенню вібрато, співучості голосу, а також розкутості співочого процесу. Тому майбутнім вчителям музики доцільно їх знати та використовувати під час проведення уроків музики в загальноосвітній школі.

Словник термінів

А капела (іт. a cappella) – хоровий або сольний спів без інструментального супроводу. Найчастіше використовується в народній творчості.

Альт (від лат. altus – високий) – 1. Низький дитячий (або жіночий) голос.
2. Партія в хорі чи вокальному ансамблі, яку виконують низькі дитячі або жіночі голоси (мецо-сопрано і контральто).

Артикуляція – чітка, виразна вимова звуків у процесі співу.

Атака – перехід голосового апарату від дихального стану до звукоутворення; початок звуку. Розрізняють тверду, м'яку, придихальну атаку.

Баритон – чоловічий голос, середній між басом і тенором.

Бас – низький чоловічий голос.

Вібрато – незначне коливання голосу по висоті, силі й тембру.

Вокаліз – вправа або етюд для голосу, що виконується без слів на будь-який голосний звук; найчастіше застосовується для розвитку вокальної техніки.

Голос співацький – сукупність вокальних звуків, що виникли внаслідок коливань голосових зв'язок людини, підсилених резонаторами; характеризується обсягом (діапазоном), висотою, силою і тембром.

Дикція – уміння чітко, виразно вимовляти звуки, склади і слова під час співу.

Діапазон – звуковий обсяг співацького голосу від найнижчого до найбільш високого звуку.

Дует – ансамбль, який складається з двох співаків.

Жіночі голоси – сопрано, мецо-сопрано, контральто.

Колоратура (від італ. coloratura – забарвлення, окраса; від лат. coloro – прикрашаю) – прикрашування вокальної мелодії швидкими, технічно важкими віртуозними пасажами і мелізмами, здатність голосу виконувати їх.

Медіум – середній регістр жіночого співацького голосу.

Мутація – зміна голосу, що настає в період статевого дозрівання.

Постановка голосу – виховання у співака спеціальними вокальними вправами правильних навичок звукоутворення.

Регістр – частина звукоряду, що займає певне положення по висоті звучання і має однаковий тембр. Розрізняють грудний, головний і мішаний реєстри.

Романс – одноголосий вокальний твір поетичного змісту з інструментальним супроводом. Особливого розвитку набув у творчості романтиків.

Серенада – лірична вітальна пісня, поширена в Італії та Іспанії. Виконувалася ввечері або вночі під вікном коханої.

Слух – здатність людини сприймати звук. **Слух музичний** – здатність сприймати звуки різної висоти, сили, тривалості, тембру; уміння аналізувати зв'язок між звуками, запам'ятовувати та свідомо відтворювати їх.

Тембр – забарвлення звуку; якість, за якою розрізняють звуки однієї висоти і завдяки якій звучання одного інструмента або голосу відрізняється від іншого.

Теситура – висотне розміщення звуків у музичному творі відповідно до діапазону співацького голосу або музичного інструмента.

Фальцет – один із високих реєстрів чоловічого голосу, у якому використовується головний резонатор ізольовано від грудного.

Філірування – поступове зменшення або збільшення сили протяжного звуку.

Цезура – коротка пауза між фразами в музичному творі. У вокальному співі – знак зміни дихання.

Чоловічі голоси – тенор, баритон, бас.

Шансон (від франц. chanson – пісня) – французька пісня – народна (XV-XVI ст.), а також сучасна естрадна пісня ліричного змісту.

Орієнтовний репертуар вокальних творів

Українські народні пісні

Бандура (обр. В. Косенка)
Вечір надворі (обр. Ш. Глушкова)
В рідних горах (обр. О. Чишка)
Ой, гай мати (обр. М. Лисенка)
Ой, чия ти, дівчино (обр. А. Штогаренка)
Полинула чечітонька (обр. С. Юцевича)
Спи, моя мила (обр. Ю. Слонова)
Стоїть явір над водою (обр. М. Віленського)
Ти ж моя хусточка (обр. М. Дремлюги)
Чого вода каламутна (обр. Б. Лятошинського)

Пісні для дітей

Аренський А. Зозуля
Арсєєв І. Крокодил і Чебурашка
Веріковський М. Абетка
Гречанінов О. Музиканти. Пташка. Колискова. Ніч
Гріг Е. Лісова пісня. Дитяча пісенька
Давидова Л. Під небом України. Любимий Київ. Батьківщина
Жербін М. Веселий марш
Кабалевський Д. Шкільні роки. На добраніч. Наш край
Лисенко М. Пісня Лисички з дитячої опери «Коза-дереза»
Лукашов В. Шкільний вальс
Мясков К. Сніжинки. Зимонька
Полонський С. Новий рік. Весняна пісенька
Попатенко Т. Урок. Щеня і кошеня
Степовий Я. Зозуля. Пчїлка. Зоре моя вечірняя
Філіпенко А. Ранок. Веселий музикант. Ялинка. Берізонька. Зацвіла в долині
Фільц Б. Морозець. Рідна Батьківщина

Пісні, романси, арії з опер і оперет

Аляб'єв О. Я бачу образ твій. Зимня дорога
Аміров Ф. Колискова Севіль з опери «Севіль»
Барвинський В. Місяцю-князю
Бетховен Л. Люблю тебе. Бабак. Травнева пісня
Білаш О. Пісня Романа, пісня Франчески з кінофільму «Роман і Франческа»
Брамс Й. Травнева ніч
Глазунов О. Романс Ніни з музики до драми «Маскарад»
Глінка М. Не щебечи, соловейку. Жайворонок. Гуде вітер вельми в полі
Гулак-Артемівський С. Романс Оксани, пісня Одарки, пісня Карася, каватина Султана, молитва Андрія з опери «Запорожець за Дунаєм»
Даргомижський О. Пісня рибки
Заремба В. Дивлюсь я на небо
Колодуб Л. Закувала зозуленька
Кос-Анатольський А. Чотири воли пасу. Ти не забудь. Є на світі доля
Кюї Ц. Бажання. Спогад. Вечірня зоря. Зима. Ластівка. Травневий день
Лазаренко А. Така моя доля
Лисенко М. Садок вишневий коло хати. Смутної провесни. Айстри
Лукас Д. Стояла я і слухала весну
Лятошинський Б. Пісня Галі з опери «Полководець»
Моцарт В. Дитячі ігри. Туга за весною
Рожавський Ю. Летять, ніби чайки
Рубінштейн А. Романс Тамари, два романси Демона з опери «Демон»
Спеповий Я. Утоптала стежечку. Ой три шляхи широкії. Місяць ясененький.
Ой стрічечка до стрічечки
Стеценко К. О не дивуйтесь. Плавай, плавай, лебедонько. Вечірня пісня
Чайковський П. Уривки з опери «Євгеній Онегін», «Черевички», пісня Менестреля з опери «Орлеанська діва», дует Лізи і Поліни з опери «Пікова дама»
Шопен Ф. Бажання

Шуберт Ф. Вечірня серенада

Шуман Р. На волю

Вокальні цикли та збірки

Аренський А. Шість пісень для дітей

Ревуцький Л. Сонечко

Вокалізи та вправи

Абт Ф. Школа пения: избранные упражнения для голоса с ф.-п. – М. : Музыка, 1985.

Вілінська І.А. Вокалізи для співака-початківця. – К. : Муз. Україна, 1971.

Вілінська І.А. Вокалізи для високого голосу з ф.-п. – К. : Мистецтво, 1969.

Вілінська І.А. Вокалізи для середнього голосу з ф.-п. – К. : Муз. Україна, 1989.

Вілінська І.А. Вокалізи для низького голосу з ф.-п. – К. : Мистецтво, 1960.

Воронін О., Вороніна Р. 30 вокалізів на основі народних пісень. – К. : Муз. Україна, 1991.

Гарсиа М. Школа пения. – М. : Музгиз, 1956.

Глінка М.И. Упражнения для усовершенствования голоса. – М. : Музгиз, 1951.

Донец-Тейсер М.Е. Сборник упражнений для развития техники слабых женских голосов. – Ч. 1, 2, 3,4, 5, 6. – К. : Мистецтво, 1960-1970.

Дюпре Ж. Школа пения. – М. : Музгиз, 1955.

Єгоричева М.І. 50 вправ для співака-любителя. – К. : Мистецтво, 1961.

Єгоричева М.І. Вправи для розвитку вокальної техніки. – К. : Музична Україна, 1977.

Зейдлер Г. Искусство пения: 40 мелодий, расположенных по возрастанию сложности : В 4-х частях. – М. : Музыка, 1987.

Зиринг В. Вокализы. – М. : Сов. композитор, 1962.

Конконе Д. 50 упражнений для среднего и высокого голоса. – М. : Музгиз, 1956.

Список рекомендованої науково-методичної літератури

1. Варталян И. А. Звук - слух - мозг / И. А. Варталян. – Л. : Наука, 1981. – 176 с.
2. Гумінська О. О. Уроки музики в загальноосвітній школі : методичний посібник / О. О. Гумінська. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2004. – 104 с.
3. Дмитриев Л. Б. Основы вокальной методики / Л. Б. Дмитриев. – М. : Музыка, 1968. – 676 с.
4. Дмитриев Л. Б. Голосовой аппарат певца : атлас / Л. Б. Дмитриев. – М. : Музыка, 1968. – 55 с.
5. Духовна Є. Питання охорони дитячого голосу / Є. Духовна // Музика в школі : зб. ст. / упор. Л. Хлебнікова. – К. : Муз. Україна, 1974. – Вип. 2. – С. 51-56.
6. Зеленецька І. Методика роботи з нечисто інтонуючими учнями / І. Зеленецька // Мистецтво та освіта. – 2000. – №1. – С. 27-31.
7. Карпось В. А. Основні положення з теорії та практики співу : навчально-методичний посібник / В. А. Карпось. – Луцьк : Вежа, 1999. – 107 с.
8. Кочнева И. С. Вокальный словарь / И. С. Кочнева, А. С. Яковлева. – Л. : Музыка, 1988. – 70 с.
9. Леонтович М. Д. Практичний курс навчання співу у середніх школах України / М. Д. Леонтович. – К. : Муз. Україна, 1989. – 135 с.
10. Люш Д. В. Развитие и сохранение певческого голоса / Д. В. Люш. – К. : Муз. Україна, 1988. – 142 с.
11. Менабени А. Г. Методика обучения сольному пению / А. Г. Менабени. – М. : Просвещение, 1987. – 95 с.
12. Морозов В. П. Тайны вокальной речи / В. П. Морозов. – Л. : Наука, 1967. – 204 с.
13. Назайкинский Е. В. Звуковой мир музыки / Е. В. Назайкинский. – М. : Музыка, 1988. – 254 с.
14. Назаренко И. К. Искусство пения / И. К. Назаренко. – М. : Музыка, 1968. – 622 с.

15. Огороднов Д. Е. Музыкально-певческое воспитание школьников в общеобразовательной школе : методическое пособие / Д. Е. Огороднов. – Л. : Музыка, 1972. – 132 с.
16. Ростовський О. Я. Методика викладання музики у початкових класах : навч.-метод. посіб. для студентів музично-педагогічних факультетів і вчителів музики шкіл різного типу / О. Я. Ростовський. – К. : ІЗМН, 1997. – 204 с.
17. Ростовський О. Я. Теорія і методика музичної освіти : навч.-метод. посіб. / О. Я. Ростовський. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2001. – 640 с.
18. Стулова Г. П. Дидактические основы обучения пению : учебное пособие / Г. П. Стулова. – М. : МГПИ, 1988. – 68 с.
19. Хлебникова Л. О. Методика хорового співу у початковій школі : метод. посіб. / Л. О. Хлебникова. – Тернопіль : Богдан, 2006. – 216 с.
20. Юцевич Ю. Е. Теорія та методика формування та розвитку співацького голосу : навч.-метод. посібник / Ю. Е. Юцевич. – К. : ІЗМН, 1998. – 160 с.
21. Юцевич Ю. Е. Словник музичних термінів / Ю. Е. Юцевич. – К. : Муз. Україна, 1971. – 142 с.